

Нестеренко П. О.

*аспірант кафедри загальної та практичної психології
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя***СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТАТІ
ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПСИХОЛОГА М. ГРОТА (1852–1899 РР.)****THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM
OF RESEARCHING THE FIGURE OF THE OUTSTANDING
UKRAINIAN PSYCHOLOGIST M. GROT (1852–1899)**

Статтю присвячено дослідженню постаті видатного українського психолога М. Грота на основі першого розділу кандидатської дисертації з історії психології аспіранта П. Нестеренка за темою «Психологічні ідеї творчості у науковій спадщині М. Я. Грота (1852–1899 рр.)».

Автором проведено аналіз літератури за темою дисертаційного дослідження та запропоновано джерельну базу дослідження, на основі якої він буде здійснювати пошук психологічних ідей у науковій творчості М. Грота.

Розглядаючи стан наукової розробки проблеми, схематично автор розділив літературу про М. Грота на дві категорії джерел: 1) дореволюційні праці (кінець XIX століття – 1917 рр.); 2) сучасні наукові дослідження новітнього часу (1991 – теперішній час).

1) Дореволюційні праці дослідження (кінець XIX століття – 1917 рр.) життєвого шляху та творчості М. Грота представлені такими іменами як Є. Спекторський, О. Шебор, В. Шенрок, В. Івановський, Л. Лопатін, П. Соколов, О. Введенський, В. Соловйов, Ю. Айхенвальд, Е. Радлов, Д. Вікторов, Г. Челпанов, Л. Оболенський, Л. Толстой та інші.

2) Сучасні наукові дослідження новітнього часу (1991 – теперішній час). До імен дослідників, які відносяться до новітнього часу дослідження творчості М. Грота, можна віднести М. Бойправ, О. Кільдіватова, Л. Косовських, В. Манжай, Н. Мухомодєєв, Б. Матюшко та інші.

На основі аналізу текстів вищезазваних авторів, автор приходять до висновку, що стан наукової розробки проблеми у дореволюційних працях дослідників дуже низький та майже відсутній, бо ми не знаходимо жодного вченого, який би досліджував саме психологічні ідеї М. Грота. Максимум, до чого приходять різні дослідники творчої спадщини Грота – це опис його біографічного шляху та критичний аналіз філософських творів М. Грота.

На відміну від дореволюційних праць, стан наукової розробки проблеми дослідниками новітнього часу дозволяє прийти до висновку, що постать М. Грота починає більш детально аналізуватися та його творчий спадок викликає науковий інтерес у сучасних науковців. Але все ж відсутня спроба дослідження та систематизації психологічних ідей М. Грота. Для сучасних психологів постать М. Грота теж багато в чому загадкова та незрозуміла.

Ключові слова: М. Грот, геній, автор, творець, видатний психолог, український мислитель.

The article is devoted to the study of the figure of the outstanding Ukrainian psychologist M. Grot based on the first chapter of the PhD thesis on the history of psychology of graduate student P. Nesterenko on the topic "Psychological ideas of creativity in the scientific heritage of M. Grot (1852–1899)".

The author conducted an analysis of the literature on the topic of the dissertation research and proposed a research source base, on the basis of which he will search for psychological ideas in the scientific work of M. Grot.

Considering the state of scientific development of the problem, the author schematically divided the literature about M. Grot into two categories of sources: 1) pre-revolutionary works (end of the 19th century – 1917); 2) modern scientific research of recent times (1991 – present time).

1) Pre-revolutionary research works (end of the 19th century – 1917) of the life path and work of M. Grot are represented by such names as E. Spektorskyi, O. Shebor, V. Shenrock, V. Ivanovskiy, L. Lopatin, P. Sokolov.

2) Modern scientific research of modern times (1991 – present time). Among the names of researchers who belong to the most recent period of research on the work of M. Grot, one can include M. Boiprav, O. Kildivatov, L. Kosovsky, V. Manzhai, N. Muhomodeev, B. Matyushko and others.

Based on the analysis of the texts of the above-mentioned authors, the author comes to the conclusion that the state of scientific development of the problem in the pre-revolutionary works of researchers is very low and almost non-existent, because we do not find a single scientist who would specifically research the psychological ideas of M. Grot. The maximum that various researchers of Grot's creative heritage come to is a description of his biographical path and a critical analysis of M. Grot's philosophical works.

In contrast to the pre-revolutionary works, the state of scientific development of the problem by modern researchers allows us to come to the conclusion that the figure of M. Grot is beginning to be analyzed in more detail and his creative heritage arouses the scientific interest of modern scientists. But there is still no attempt to study and systematize M. Grot's psychological ideas. For modern psychologists, the figure of M. Groth is also mysterious and incomprehensible in many ways.

Key words: M. Grot, genius, author, creator, outstanding psychologist, Ukrainian thinker.

Постановка проблеми. «Мислитель, до творів якого звертаємося, у багатьох відношеннях є унікальною людиною. Його життя, що не досягло навіть півстолітнього кордону, ознаменувалося настільки яскра-

вою спадщиною, що заслуговує на увагу і вивчення і в наші дні, понад століття тому» [16, с. 5]. – говорить український дослідник Б. Матюшко про видатного філософа та психолога М. Грота. Ми вважа-

емо, що М. Грот у багатьох відношеннях не просто унікальна людина, а великий геній та творець, який несправедливо недооцінений та забутий сучасниками. Тому актуально та важливо вперше в історії України присвятити дослідженню наукової творчості та особистості М. Грота дисертацію з історії психології, яке ми і пишемо в аспірантурі в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя.

Тема нашого дисертаційного дослідження – «Психологічні ідеї творчості у науковій спадщині М. Я. Грота (1852 – 1899 рр.)». Унікальність даної роботи полягає в тому, що досліджувані психологічні ідеї М. Грота зможуть стати фундаментом нової української парадигми психологічної науки, внаслідок якої психологія нарешті стане наукою про душу та зможе допомогти практично десяткам тисяч українців, які потребують психологічної допомоги внаслідок пережитих жахів російської військової агресії проти незалежної держави України (2022 р.).

Мета статті. 1. Апробувати результати першого розділу нашого теоретичного дисертаційного дослідження з історії психології. 2. Здійснити аналіз літератури за темою дисертації та сформуванню джебельну базу дослідження.

Результати теоретичного дослідження. В епіцентрі нашого дослідження опинився видатний український та в цілому вчений зі світовим ім'ям – психолог та філософ Микола Якович Грот. Його творчість, яка відображена в науково-психологічних та філософських працях науковця, дає змогу дослідити та виділити ті ключові психологічні ідеї, котрі принципово важливі як для сучасної психології в Україні, так і для психологічної науки у світі в цілому.

В 2002 році у м. Ніжині українська дослідниця М. Бойправ видала монографію «М.Я. Грот: психологічні погляди та освітня діяльність» [2]. Як зазначає М. Бойправ у передмові до свого дослідження, М. Грот був без перебільшення великим науковцем та дуже талановитою людиною: «Наукова розвідка присвячена життю, творчій діяльності та психологічним поглядам видатного вітчизняного вченого, мислителя, письменника другої половини XIX ст., професора і керівника кафедр філософії Ніжинського історико-філологічного інституту (1876-1883), Одеського і Московського університетів (1883-1899), засновника і редактора першого в Росії спеціального журналу «Вопросы философии и психологии», керівника Московського товариства психологів, автора оригінальних концепцій розвитку пізнавальних процесів, почуттів, емоційно-морального розвитку особистості» [2].

У другій половині XIX ст. М. Грот писав: «Вивчення історії психології є в той же час вивченням шляху до розв'язання багатьох суттєвих психологічних проблем» [6, с. 52]. Пройшло декілька століть і ім'я великого вченого М. Грота почали забувати. XXI століття характерне для історії психології тим, що вона звертається до забутих або маловідомих імен психологів, які здійснили вагомий внесок у розвиток психологічної науки, але були несправедливо забути чи недооцінені нашими сучасниками [14].

Дослідник А. Костригин говорить, що це явище в історії психології є «позитивною тенденцією ..., тому що у вітчизняній та зарубіжній психології існує ще достатньо багато пробілів, неосмислених концепцій і недооцінених мислителів, це відбувалося з різних причин, більшою мірою тому, що ідеї і погляди того чи іншого вченого були несвоєчасними або такими, що не відповідали домінуючим переконанням. Повернення цих імен і їх наукового шляху – одна із головних задач історії психології» [14, с. 4–5].

Схематично у нашому дослідженні можна виділити двоє ключових напрямів досліджуваної проблематики: 1) дореволюційні праці (кінець XIX століття – 1917 рр.); 2) сучасні наукові дослідження новітнього часу (1991 – теперішній час). Кожен з цих періодів дослідження постаті М. Грота має свої особливості та характерні риси у залежності від тих чи інших історичних умов.

На жаль, у зв'язку з радянською цензурою до філософів та психологів ідеалістичного напрямку, нам невідомі історіографічні праці про М. Грота періоду СРСР (1917-1991 рр.).

Дореволюційні праці дослідження (кінець XIX століття – 1917 рр.) життєвого шляху та творчості М. Грота представлені такими іменами як Є. Спекторський [21], О. Шебор [25], В. Шенрок [26], В. Івановський [13], Л. Лопатін [15], П. Соколов [19], О. Введенський [4], В. Соловійов [20], Ю. Айхенвальд [1], Е. Радлов [18], Д. Вікторов [5], Г. Челпанов [24], Л. Оболенський [17], Л. Толстой [22] та інші.

У 1904 році Є. Спекторський писав про М. Грота, «тільки одного перетворення в 1888 році нудного до того і нежиттєвого (під керівництвом однодумця англійської психології М. М. Троїцького) психологічного товариства в один із основних наукових осередків московської інтелігенції і заснування в наступному році журналу «Запитання філософії і психології» достатньо, щоб зробити безсмертним ім'я М. Я. Грота в літописах російської філософії. Крім цих практичних плодів діяльність його проявилася і у великій кількості теоретичних творів» [21, с. 233].

У 1911 році виходить збірник статей вищезазначених дослідників у знак вічної пам'яті М. Гроту під назвою «Микола Якович Грот у нарисах, спогадах і листах товаришів та учнів, друзів та шанувальників» [23].

Першою у збірнику виступає стаття вчителя М. Грота у його юнацькі роки життя – О. Шебора. Пояснюючи про те, як він став вчителем М. Грота, О. Шебор говорить, «початок мого знайомства з М. Я. Гротом відноситься до осені 1867 р. У кінці серпня цього року, на шляху повернення із Марієнбада у Росію, батьки Миколи Яковича зі всією сім'єю зупинилися на декілька днів у Празі. Однією з причин їхньої зупинки у столиці Чехії був пошук тут молодого, більш або менш знайомої з російською мовою людини, яка могла б, у якості домашнього вчителя, проходити з двома їх синами, бувшими до того у приватному училищі (д-ра Відемана), курс класичної гімназії і готувати їх з головних предметів цього курсу для вступу у старші класи казенної гімназії. За рекомендацією двох тоді ще молодих вче-

них-славистів, а саме А. О. Патери і О. І. Коларжа, із котрих останній був раніше моїм вчителем у гімназії, вибір впав на мене» [25, с. VII].

В. Шенрок описуючи біографію М. Грота, називає його «чудовим діячем останніх десятиліть» та «майбутнім істориком просвіти» [26, с. 1].

У своїй статті-некролозі Л. Лопатін говорить про те, що «погляди М. Я. Грота не становили раз назавжди сформованої, закінченої і непорушної системи. Навпаки, вони в нього неодноразово змінювалися і в частковості, і навіть у самій суті. Небіжчик зовсім не визнавав можливості раз назавжди вирішити всі питання і в цілковитій нерухомості світогляду бачив найкращий доказ його мертвості та односторонності» [15, с. 94].

У своїх спогадах про вченого, А. Введенський писав про М. Грота, «... як людина, що захоплювалася і у своїх захопленнях була щирою, Микола Якович спочатку прийняв ту філософію, яка була найбільше йому відомою, як найбільш на той час популярну, і яку він найбільше розумів, – філософію, що манила його до себе своєю зрозумілістю та позитивністю (у сенсі методу). Але потім, – внаслідок знову тієї ж непідкупної щирості і незвичайності свого таланту, а також внаслідок розширення знань і роздумів, – він поступово переходить до протилежного полюса думки. Якщо перші філософські роботи Миколи Яковича, що стосуються психології і логіки, стоять на ґрунті асоціативно-позитивістської, то деякі з останніх (як, наприклад, його монографія «Про час», надрукована у «Питаннях філософії і психології») зводять читача на таку висоту розумового споглядання, яка доступна дуже і дуже небагатьом» [4, с. 145].

Розмірковуючи про філософські погляди і наукову діяльність М. Грота, П. Соколов говорить, що «існує два типи мислячих людей. Одні скоро знаходять свою істину і, щасливі цією знахідкою, все життя розвивають ту саму систему ідей, або переспівують ту саму стару пісню, не знаючи внутрішніх протиріч і водночас не відаючи сумнівів і душевних мук. Інші лише шукають істини, але не знаходять її: вагаючись і сумніваючись, змінюючи свої погляди і часто суперечачи собі, вони тривожно прагнуть ідеальної мети пізнання, а ця мета вислизає від них як мрія. Микола Якович Грот належить до останнього типу. Вразливий і такий, що захоплюється, він ніколи не міг цілком зупинитися на якійсь одній точці зору, і його коротке життя було довгою історією філософських пошуків. Його живий та діяльний розум постійно висував перед ним нові проблеми; сторонні впливи та його власні внутрішні потреби нестримно тягли його у світ нових задумів. Це був багатодум» [19, с. 99].

В. Соловійов відмічає відсутність догматизму у поглядах М. Грота. «На захист і похвалу Грота слід додати, що у предметах своїх розумових захоплень він ніколи не бачив непогрішимих догматів, які вимагають лише покірною прийняття і передачі, – як ставився, наприклад, Троїцький до ангельської психологічної доктрини. Не можна заперечувати оригінальних поглядів і своєрідних розумових побудов і в ранніх творах Грота, написаних під переважаю-

чим впливом Герберта Спенсера, такі як: «Психологія почуття» та «Реформа логіки» [20, с. 153]. – говорить В. Соловійов.

Дещо критично, але в ту ж чергу і з повагою, згадуючи М. Грота, Ю. Айхенвальд зазначає, що науковець не створив за власне життя завершеної філософської системи. «Духовні поминки, з глибоким смутком, що здійснюються нині Психологічним Товариством, присвячені людині, з ім'ям якої не пов'язана якась одна цілком закінчена філософська система, але думка якого, нервова і пристрасна, перебувала в постійному русі і розвитку, в завязаному шуканні теоретичної істини і моральної правди» [1, с. 156]. – зазначає Ю. Айхенвальд, розмірковуючи про творчий спадок М. Грота.

Ми не можемо погодитися з Ю. Айхенвальдом, бо вважаємо творчий спадок М. Грота – завершеною системою психологічних ідей, які були не побачені та не зрозумілі як для його сучасників, так переважно і для нинішньої психологічної науки наших днів ідеї М. Грота – метафізична загадка та філософія, але не психологія.

На думку відомого психолога Г. Челпанова, Микола Якович Грот мав талант популяризатора науки та був талановитим лектором і вчителем психології. Згадуючи про М. Грота, Г. Челпанов говорить: «Його популяризаторський талант, його чуйність у розумінні питань життя, його вміння торкнутися життєво необхідних питань, відразу створило йому велику кількість учнів, готових серйозно в нього вчитися. Він умів не тільки зацікавити, а й умів змусити серйозно працювати. Його величезна заслуга, як учителя, полягала в тому, що він був вчителем, який близько стояв до своїх учнів. Він не лише вчив, а й працював разом зі своїми учнями. Він не тільки намагався зацікавити, а й брав участь у роботі своїх учнів, і значення цієї участі ніхто з його учнів не забуде» [24, с. 185–186].

Можна погодитися з Г. Челпановим, М. Грот був дійсно талановитим та харизматичним вчителем психології. Але в ту ж чергу наскільки трагічно та несправедливо вчинила доля з М. Гротом. Зі слів Г. Челпанова, у М. Грота було багато учнів при житті. Але де ж поділися ці учні після смерті М. Грота? Адже, в першу чергу саме учні повинні увіковічити пам'ять про свого вчителя, писати про нього книги та статті тощо. У випадку з М. Гротом, учні не увіковічили пам'ять про свого вчителя і допустили, щоб М. Грот почав канути у небуття як науковець та мислитель. Таке враження, що на практиці у М. Грота не було жодного вірного учня, а цей «натовп учнів», про який пише Г. Челпанов, був лише «модою» на статус «учня професора» і показухою. Ці «учні» у своїй більшості просто використовували славу та статус професора М. Грота, а в дійсності, коли науковець помер, цинізм життя довів, що коли М. Грот вже більше «не вигідний як вчитель», то про нього можна і не писати книг та просто забути.

У своєму листі-некролозі, відомий письменник Лев Толстой ділиться цінними спогадами про науковця та говорить про взаємну любов та повагу до М. Грота.

«Не пам'ятаю як, через кого і за яких умов я познайомився з М. Я., але дуже добре пам'ятаю те, що з першої ж зустрічі ми полюбили один одного. Для мене крім його вченості, і, прямо скажу, незважаючи на його вченості, Микола Якович був дорогим тим, що ті ж питання, які займали мене, займали і його, і що він займався цими питаннями не як більшість вчених, тільки для своєї кафедри, а займався ними і для себе, для своєї душі.

Важко йому було звільнитися від того забобону науки, в якому він виріс і змужнів і в служінні якому набув видатного мирського успіху; але я бачив, що його жива, щира й моральна натура мимоволі, не перестаючи, робила зусилля для цього звільнення. Внутрішнім досвідом звідавши всю вузькість і, попросту, дурість матеріалістичного життєрозуміння, несумісного з жодним моральним вченням, – Микола Якович був неминуче приведений до визнання основою всього – духовного начала, і – питанням ставлення людини до цього духовного начала, тобто був приведений до питань етики, якими він і займався останнім часом дедалі більше» [22, с. 208]. – ділиться своїми спогадами про Грота Л. Толстой.

Можна погодитися з Л. Толстим. М. Грот був унікальною особистістю, унікальним науковцем, який знаходився у постійних творчих пошуках та інтелектуальній еволюції думки. Саме духовне начало було для М. Грота тією основою людської природи, яке одухотворяло особистість та робило людину людиною на відміну від тварини.

Вищенаведені цитування дозволяють нам прийти до дуже цікавих висновків. Сучасники М. Грота не бачили геніальності науковця. Для них Грот – «талановитий мислитель», але не більше того. Дослідниками переважно робиться акцент на біографії М. Грота та тонкій критиці його філософсько-психологічних поглядів. Ми не знаходимо вірних учнів та фанатичних послідовників М. Грота, які б захищали та творче розвивали його психологічні погляди та ідеї.

Сучасні наукові дослідження новітнього часу (1991 – теперішній час). До імен дослідників, які відносяться до новітнього часу дослідження творчості М. Грота, можна віднести М. Бойправ [3], О. Кільдіватова [27], Л. Косовських [27], В. Манжай [27], Н. Мухомодєєв [27], Б. Матюшко [16] та інші.

У 2009 році у м. Ніжині вийшла фундаментальна наукова монографія М. Бойправ *Наукова спадщина М.Я. Грота і сучасна психологія* (з історії вітчизняної психології) [3]. В анотації до книги М. Бойправ зазначає, що дана «наукова праця присвячена життю, творчій діяльності та психологічним поглядам видатного вітчизняного вченого, мислителя другої половини XIX ст., професора і керівника кафедр філософії Ніжинського історико-філологічного інституту (1876-1883), Одеського і Московського університетів (1883-1899), одного із фундаторів самостійної психологічної науки та експериментального методу дослідження, засновника і редактора першого в Росії спеціального журналу «Запитання філософії і психології» (пер. П. Н.), керівника Московського товариства психологів, автора оригінальних концепцій

розвитку пізнавальних процесів, почуттів, емоційно-морального розвитку особистості, ідеї яких набагато випередили свій час. Заслужовують на увагу його численні фундаментальні роботи в галузі психології, філософії, логіки, етики, естетики, соціології.

Книга розрахована на викладачів, науковців, магістрів, студентів та всіх, хто цікавиться питаннями історії психології, філософії, логіки, етики, соціології» [3].

У 2011 р. в НДУ ім. Миколи Гоголя українські дослідники О. Кільдіватова, Л. Косовських, В. Манжай, Н. Мухомодєєв провели дослідження та упорядкували каталог «Наукова спадщина Миколи Яковича Грота в фондах бібліотеки імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: бібліографічний покажчик» [27]. У передмові до даної наукової праці упорядники говорять: «Творча спадщина М. Я. Грота налічує біля 200 друкованих праць. Значна частина його творів знаходиться у фондах бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. З метою науково-бібліографічного розкриття цього фонду працівниками інформаційно-бібліографічного відділу до річниці святкування ювілею М.Я. Грота було випущено бібліографічний покажчик «Наукова спадщина Миколи Яковича Грота в фондах бібліотеки імені акад. М.О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя». Покажчик містить у собі бібліографічний опис 204 видань, переглянутих «de visu».

Посібник відкривається статтею М. Д. Бойправ «Микола Якович Грот – перший викладач психології в Ніжинській вищій школі», яка висвітлює життєвий і творчий шлях вченого. Бібліографічна частина складається з двох розділів: «Грот М. Я. Друковані праці» і «Критико-бібліографічні статті». Всі праці розміщені в хронологічному порядку, а в межах року – за алфавітом авторів або назв творів, описаних під назвою. Завершує видання іменний покажчик, до якого увійшли всі прізвища, що зустрічаються в бібліографічних записах.

При підготовці покажчика були використані каталоги, картотеки та фонд бібліотеки НДУ» [27, с. 5].

У 2013 році дослідженням життєвого шляху М. Грота займався український дослідник Б. Матюшко, який у своїй вступній статті «Монодуалізм М. Я. Грота: примирення протилежностей», говорить про оригінальне вчення монодуалізму, яке створив М. Грот. «Йдеться про знаменитий монодуалізм – новий напрям, покликаний подолати обмеженості і крайності протилежних один одному поглядів – монізму і дуалізму. У свою чергу, така постановка питання свідчить про те, що Грот відкрито перейшов на позиції класичної метафізики, не заперечуючи заслуг першого позитивізму в розробці гносеологічних питань» [16, с. 19]. – зазначає Б. Матюшко.

Говорячи про творчий спадок М. Грота, Б. Матюшко зазначає, що «мислитель намагається відмежуватися від його фундаментального характеру, визначаючи свої лекції, а у вигляді серії журнальних статей та книг – нариси як науково-популярний конспект. Але насправді у цих кількох сотнях

сторінок представлені як головні досягнення європейської філософської думки, а й ключові ідеї самого їх автора. Тут знаходимо і високий, гідний багатьох згаданих французьких, англійських та німецьких мислителів рівень філософствування та збереження славної традиції західної філософії. Український мислитель цілком далекий від простої ретрансляції поглядів своїх сучасників та попередників, але, критично їх переробляючи, з кожним кроком не тільки представляє свої оригінальні ідеї, але все більше дає зрозуміти, що наближається до створення своєї цілісності та суворої системи, що долає основні недогляди та однобічності класичної і постнекласичної філософії» [16, с. 67–68].

Джерельна база дослідження. У процесі підготовки дисертаційного дослідження було залучено широке коло опублікованих та неопублікованих джерел, що відрізняються за змістовним наповненням, функціональним призначенням, походженням та характером. У зв'язку з відсутністю особистого архівного фонду М. Грота, у центрі нашої дослідницької уваги опинився Ніжинський архівний фонд, у якому знаходяться неопубліковані документальні матеріали, які відображають період життя вченого в м. Ніжині, а також початок його педагогічної та наукової діяльності.

Для дослідження психологічних ідей у творчій спадщині М. Грота, ми виділили в першу чергу сім праць науковця, які стануть фундаментом пошуку психологічних ідей:

1. М. Грот Сновидіння як предмет наукового аналізу [10].

За українською дослідницею М. Бойправ, «ця книга – одна із перших наукових праць М.Я. Грота, написана в Ніжині в 1878 р. Робота цікава тим, що автор на основі робіт багатьох філософів, починаючи зі стародавніх часів й аж до його сучасників, а також узагальнюючи численні приклади різних сновидінь, висуває свою природничо-наукову концепцію розуміння цього феномену. У праці піднята ціла низка інших проблем: про предмет психологічної науки, методи вивчення психічних явищ, зв'язок психології з іншими науками, історія психології та ін.» [10].

Дійсно, можна погодитися з дослідницею, на нашу думку М. Грот робить перехід від аналізу філософських поглядів на природу сну до аргументації своєї власної концепції сновидінь М. Грота. Дана праця дозволить нам дослідити та проаналізувати психологічні ідеї М. Грота щодо феномену сновидінь людини.

2. М. Грот Джордано Бруно і пантеїзм [11].

Говорячи про дану працю, М. Грот зазначає: «Ми маємо намір присвятити дану статтю оцінці значення філософа, великі заслуги якого в історії мислення безсумнівні для кожного, хто неупереджено вивчав розвиток європейської самосвідомості, а нещасна доля якого здатна викликати глибоке почуття жалю і обурення у всіх людей, пройнятих любов'ю до ближнього і добра. Наука не може не оцінити високою той глибокий слід, який залишив Дж. Бруно в історії

нової філософії, і той могутній вплив, яким він вплинув на філософів XVII століття, а через них і на всіх мислителів XVIII і XIX століть, – людське серце не може не прийти в щире розчулення перед героїською самопожертвою цієї людини, яка віддала спокій, щастя і, нарешті, саме життя заради служіння тим великим ідеям, які він вважав істинними» [11, с. 72].

На нашу точку зору філософська система Дж. Бруно може стати в основі нової парадигми психології, парадигми, яка зможе вивести психологічну науку з кризи, адже філософія Дж. Бруно є новою філософською антропологією його часу. М. Грот має надію, що «Дж. Бруно зробиться предметом більш спеціального вивчення» [11, с. 156]. Тому що, згідно з М. Гротом, «Джордано Бруно був однаково чужим забобонам і древньої, і нової епохи» [11, с. 156].

3. М. Грот Основи морального обов'язку [7].

Дану наукову роботу М. Грот розпочинає словами: «У своїх міркуваннях про моральний обов'язок моралісти рідко проводять ясний кордон між двома суттєво різними питаннями: 1) що потрібно робити, щоб бути моральним, і 2) чому потрібно чинити морально?»

Відмінність цих запитань у філософській етиці була вперше підкреслена Шопенгауером. Навіть Кант у своєму знаменитому вченні про категоричний імператив зобов'язання в понятті закону змішує поняття про принцип і фундамент етики, за термінологією Шопенгауера. Принцип або вище правило етики, за визначенням цього останнього, є найкоротшим і найточнішим виразом для образу дій, якому вона наказує або за яким визнає моральну цінність. Фундамент етики є підставою обов'язковості чи бажаності, або похвальності чесноти, тобто морального способу дій» [7, с. 10].

Розпочинаючи з розгляду питань моралі та морального обов'язку особистості, М. Грот переходить до проблеми щастя в людському бутті.

Отже, дана праця допомагає дослідити проблему щастя в психологічній творчості Миколи Яковича Грота. Адже, проблема щастя гостра як ніколи, актуальна для сучасного українського суспільства та потребує комплексних психологічних досліджень, як емпіричних, так і теоретичних.

Для позначення двох видів щастя за М. Гротом, в подальшому нами запропоновані два авторські поняття: дефіцитарне щастя (Д-щастя) для позначення фізіологічних потреб організму та буттєве щастя (Б-щастя), яке проявляється у формі блаженства по аналогії з виділеними Д-мотивами і Б-мотивами А. Маслоу.

4. М. Грот Поняття душі і психічної енергії в психології [8].

Головною метою дослідження даної праці є аналіз психологічної ідеї феномену душі як предмету психології у науковій творчості М. Грота.

5. М. Грот Основи експериментальної психології [6].

Одна з фундаментальних наукових праць М. Грота, у якій розглядається проблема розвитку експериментального методу в психології.

6. М. Грот *Значення почуття у пізнанні та діяльності людини* [12].

7. М. Грот *Рецензія на твір Г. І. Челпанова «Проблема сприйняття простору»* [9].

Також на предмет наявності психологічних ідей, нами досліджені архівні праці М. Грота, які виділені та систематизовані у науковому довіднику «Наукова спадщина Миколи Яковича Грота в фондах бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: бібліографічний покажчик» [27].

Висновки. Отже, на основі нашого дослідження, нами проведено аналіз літератури за темою дисертації та запропоновано джерельну базу дослідження, на основі якої ми будемо здійснювати пошук психологічних ідей у науковій творчості М. Грота.

Розглядаючи стан наукової розробки проблеми, схематично ми розділили літературу про М. Грота на дві категорії джерел: 1) дореволюційні праці (кінець XIX століття – 1917 рр.); 2) сучасні наукові дослідження новітнього часу (1991 – теперішній час).

Дореволюційні праці дослідження (кінець XIX століття – 1917 рр.) життєвого шляху та творчості М. Грота представлені такими іменами як Є. Спекторський [21], О. Шебор [25], В. Шенрок [26], В. Івановський [13], Л. Лопатін [15], П. Соколов [19], О. Введенський [4], В. Соловйов [20],

Ю. Айхенвальд [1], Е. Радлов [18], Д. Вікторов [5], Г. Челпанов [24], Л. Оболенський [17], Л. Толстой [22] та інші.

Сучасні наукові дослідження новітнього часу (1991 – теперішній час). До імен дослідників, які відносяться до новітнього часу дослідження творчості М. Грота, можна віднести М. Бойправ [3], О. Кільдіватова [27], Л. Косовських [27], В. Манжай [27], Н. Мухомодєєв [27], Б. Матюшко [16] та інші.

На основі аналізу текстів вищезазначених авторів, можна прийти до висновку, що стан наукової розробки проблеми у дореволюційних працях дослідників дуже низький та майже відсутній, бо ми не знаходимо жодного вченого, який би досліджував саме психологічні ідеї М. Грота. Максимум, до чого приходять різні дослідники творчої спадщини Грота – це опис його біографічного шляху та критичний аналіз філософських творів М. Грота.

На відміну від дореволюційних праць, стан наукової розробки проблеми дослідниками новітнього часу дозволяє прийти до висновку, що постать М. Грота починає більш детально аналізуватися та його творчий спадок викликає науковий інтерес у сучасних науковців. Але все ж відсутня спроба дослідження та систематизації психологічних ідей М. Грота. Для сучасних психологів постать М. Грота теж багато в чому загадкова та незрозуміла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Айхенвальд Ю. Очерк этических воззрений Н.Я. Грота. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 156–166.
2. Бойправ М. Д. М.Я. Грот: психологічні погляди та освітня діяльність: Монографія. Ніжин : НДПУ, 2002. 165 с.
3. Бойправ М. Д. Наукова спадщина М.Я. Грота і сучасна психологія (з історії вітчизняної психології): Монографія. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 182 с.
4. Введенський А. Памяти Николая Яковлевича Грота. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 135–147.
5. Вікторов Д. В. Памяти Н.Я. Грота, как профессора. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 175–185.
6. Грот М. Я. Основания экспериментальной психологии. *М. Я. Грот. Выбранные психологические творения*. Упоряд., передм., прим. М. Д. Бойправ. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. С. 105–144.
7. Грот М. Я. Основания нравственного долга. *М. Я. Грот. Выбранные психологические творения*. Упоряд., передм., прим. М. Д. Бойправ. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. С. 10–22.
8. Грот М. Я. Поняття душі і психічної енергії в психології. *М. Я. Грот. Выбранные психологические творения*. Упоряд., передм., прим. М. Д. Бойправ. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. С. 57–104.
9. Грот М. Я. Рецензія на твір Г. І. Челпанова «Проблема сприйняття простору». *М. Я. Грот. Выбранные психологические творения*. Упоряд., передм., прим. М. Д. Бойправ. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. С. 140–144.
10. Грот М. Я. Сновидіння як предмет наукового аналізу. Упорядник, автор вступної статті і коментарів М.Д. Бойправ. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 114 с.
11. Грот Н. Я. Джордано Бруно и пантеизм. *Сочинения: в 4 т.* Ред. Мозговая Н. Г., Волков А. Г., авт. вступ. ст. Матюшко Б. К., указат. Туренко В. Э. Мелитополь : Издательский дом Мелитопольской городской типографии, 2013. С. 72–156.
12. Грот Н. Я. Значение чувства в познании и деятельности человека. *Сочинения: в 4 т. Том 1.* Ред. Мозговая Н. Г., Волков А. Г., авт. вступ. ст. Матюшко Б. К., указат. Туренко В. Э. Мелитополь : Издательский дом Мелитопольской городской типографии, 2013. С. 252–281.
13. Івановський В. Н. Очерк жизни и деятельности Н.Я. Грота. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 57–88.
14. Костригин А. А. Актуальность философско-психологического наследия В.А. Снегирева для современной психологии : диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук : 19.00.01. Ярославль, 2019. 210 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.ipras.ru/engine/documents/document13766.pdf> (дата звернення: 13.03.2021).
15. Лопатін Л. М. Н. Я. Грот. Стаття. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 88–98.
16. Матюшко Б. Монодуализм Н. Я. Грота: примирение противоположностей. *Сочинения в четырех томах. Том 1.* Ред. Мозговая Н.Г., Волков А.Г., авт. вступ. ст. Матюшко Б.К., указат. Туренко В.Э. Мелитополь : Издательский дом Мелитопольской городской типографии, 2013. С. 5–68.

17. Оболенский Л. Е. Из воспоминаний о Н. Я. Гроде. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 198–207.
18. Радлов Э. Л. Н. Я. Грот. Статья. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 167–173.
19. Соколов П. П. Философские взгляды и научная деятельность Н. Я. Грота. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 99–135.
20. Соловьев В. С. Статьи. (Поминка. - Из ст. «Три характеристики»). *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 148–156.
21. Спекторский Е. Рецензия на 1 том сб. ст. Н. Я. Грота «Философия и её общие задачи». Мин. нар. просв. № 7, отд. 2 Санкт-Петербург, 1904. С. 226–238.
22. Толстой Л. Н. Воспоминания. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 207-210а.
23. Толстой Л. Н. [и др.]. Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей [Электронный ресурс]. URL: <https://runivers.ru/upload/iblock/1cd/Grot.pdf> (дата звернення: 27.09.2021).
24. Челпанов Г. И. Н.Я. Грот (некролог и воспоминания). *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург: Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 185–196.
25. Шебор О. А. Из юношеских лет Н.Я. Грота. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. VII–XXV.
26. Шенрок В. И. Воспоминания о Н.Я. Гроде. *Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*. Санкт-Петербург : Типография Министерства Путей Сообщения, 1911. С. 1–56.
27. Наукова спадщина Миколи Яковича Грота в фондах бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: бібліогр. показ. Упорядники: О.Д. Кільвідатова, Л.П. Косовський, В.І. Манжай, Н.В. Мухомодєєва; рецензент та автор вступної статті Бойправ М.Д. Інформаційно-бібліографічний відділ бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського НДУ імені Миколи Гоголя. Ніжин : НДУ [Електронний ресурс]. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2011/pokaz4uk_biblio.pdf (дата звернення: 26.09.2021).